

Učitel matematiky

Milada Kočandrlová

O parabole

Učitel matematiky, Vol. 12 (2004), No. 4, 204–211

Persistent URL: <http://dml.cz/dmlcz/150840>

Terms of use:

© Jednota českých matematiků a fyziků, 2004

Institute of Mathematics of the Czech Academy of Sciences provides access to digitized documents strictly for personal use. Each copy of any part of this document must contain these *Terms of use*.

This document has been digitized, optimized for electronic delivery and stamped with digital signature within the project *DML-CZ: The Czech Digital Mathematics Library* <http://dml.cz>

O PARABOLE

MILADA KOČANDRLOVÁ

Řecký filozof Platón (asi 428 – 348 př. n. l.) se též zabýval řešením dvou problémů, které zaměstnávaly mnohé tehdejší filozofy. Prvním byla trisekce úhlu a druhý byl problém zdvojení krychle. Platón při hledání řešení těchto problémů pravděpodobně objevil kuželosečky a dal podnět k jejich studiu. Právě řešení úlohy zdvojení krychle pomocí průsečíků dvou parabol je připisováno Menaechmosovi (asi 380 – 320 př. n. l.), vrstevníku Platónově.

Parabola byla také první křivkou, jejíž kvadraturu, tj. určení obsahu plochy pod křivkou po osu x , se podařilo určit. Byl to především Platónův žák Deinostratos (asi 390 – 320 př. n. l.) a také Archimédes (asi 287 – 212 př. n. l.), kterým je připisováno první řešení.

Nejnámější vlastností paraboly je zřejmě rovnost odchylek její tečny od průvodičů. Proto paprsky rovnoběžné s osou paraboly se po odrazu od ní v ohnisku protínají a naopak paprsky z ohniska vycházející jsou rovnoběžné s její osou. Této vlastnosti je využíváno při konstrukci parabolických zrcadel, drobnohledů i dalekohledů, svítlen, ale i při konstrukci kleneb pro dobrou akustiku sálů.

My si uvedeme nejdříve tečnovou konstrukci paraboly a její využití ve statice a několik dalších možností využití paraboly v praxi.

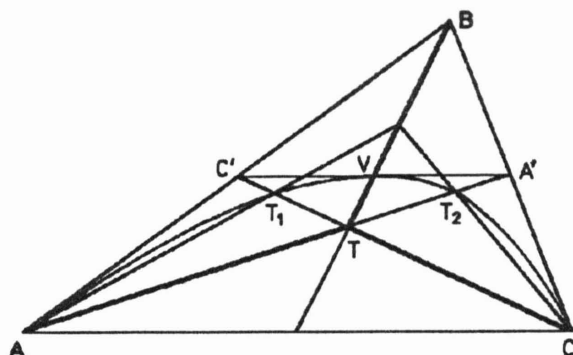
1. Bodová rovnice, tečnová a Artztova konstrukce paraboly

Parabola je určena dvěma tečnami AB a BC s body dotyku A a C , obr. 1. Rozdělíme-li úsečky AB a BC ve stejném poměru, určují správně spojené dělicí body tečny paraboly (na obou tečnách dostáváme podobné řady bodů, viz [3]). Pro dělicí bod P úsečky AB platí

$$P = A + t(B - A), \quad t \in \langle 0, 1 \rangle.$$

To je symbolický zápis, nebo bodová rovnice úsečky, pro souřadnice bodu P v závislosti na parametru t . Proto jej lze přepsat na tvar

$$P = (1 - t)A + tB.$$

Obr. 1

Analogicky můžeme zapsat dělicí bod Q úsečky BC

$$Q = (1 - t)B + tC$$

a dělicí bod X úsečky PQ

$$\begin{aligned} X &= (1 - t)P + tQ = \\ &= (1 - t)[(1 - t)A + tB] + t[(1 - t)B + tC], \quad t \in \langle 0, 1 \rangle. \quad (1) \end{aligned}$$

Bod X je bodem dotyku tečny PQ s parabolou určenou tečnami AB a BC . Konstrukce je zřejmá z rovnice (1). Úpravou rovnice (1) dostaneme jiné vyjádření bodů parabolického oblouku mezi body A, C

$$X = (1 - t)^2 A + 2t(1 - t)B + t^2 C, \quad t \in \langle 0, 1 \rangle.$$

Pomocí bodové rovnice (1) snadno ověříme Artzovu bodovou konstrukci paraboly, která využívá těžiště trojúhelníku.

Těžiště trojúhelníku ABC je bod $T = \frac{1}{3}(A + B + C)$. Bod T určuje dva trojúhelníky ABT a CBT . Pro jejich těžiště T_1, T_2 platí

$$\begin{aligned} T_1 &= \frac{1}{3} (A + B + T) = \frac{1}{9} (4A + 4B + C) = X \left(\frac{1}{3} \right), \\ T_2 &= \frac{1}{3} (C + B + T) = \frac{1}{9} (4C + 4B + A) = X \left(\frac{2}{3} \right). \end{aligned}$$

Oba body podle (1) leží na oblouku paraboly vepsaném do trojúhelníku ABC , obr.1.

Střední příčka $A'C'$ v trojúhelníku ABC a její střed V je tečna s bodem dotyku oblouku. Stačí tedy znát dva body parabolického oblouku a tečny v nich a můžeme touto konstrukcí najít další jeho body.

2. Momentová parabola prostého nosníku

Rovnoměrné zatížení prostého nosníku AB způsobují kolmé vnější síly po jeho jedné straně. Všechny tyto síly můžeme složit ve výslednici $Q = ql$, působící v těžišti nosníku, kde q je rovnoměrné zatížení na délkovou jednotku a l je délka nosníku. Síla Q vyvolává v patkách A, B nosníku stejně velké reakce $Q_A = Q_B = \frac{1}{2}Q = \frac{1}{2}ql$. Vnější síly v bodech příčného průřezu X v něm vyvolávají posouvací sílu $T = q(\frac{1}{2}l - x)$, jejíž velikost roste od těžiště k patkám lineárně. Součet statických momentů vnějších sil v bodech řezu X k těžišti části XB nosníku je ohybovým momentem $M = \frac{1}{2}qx(l-x)$. Funkce M proměnné x ($x = |AX|$) je kvadratická funkce s derivací $M' = T$. Největší moment je uprostřed nosníku, tj. pro $x = \frac{1}{2}l$, tedy $M_m = \frac{1}{8}ql^2$ je ve vrcholu paraboly nad tětivou $A'B'$, obr.2. Její rovnice je

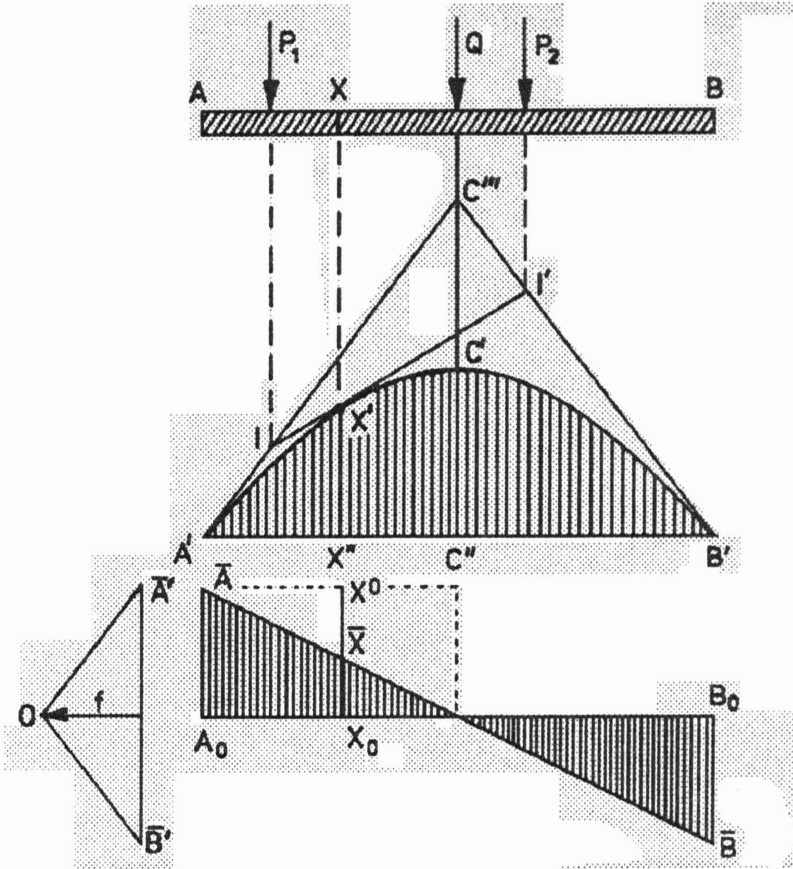
$$\left(x - \frac{l}{2}\right)^2 = -\frac{2}{q} \left(y - \frac{1}{8}ql^2\right). \quad (2)$$

V jednotlivých řezech X se ohybový moment i posouvací síla určí z momentového obrazce vymezeného parabolou (2) a složkového trojúhelníku. Výsledné břemeno Q znázorníme úsečkou $\bar{A}\bar{B}'$, na její ose zvolíme pól O .

Sestrojíme výslednicovou čáru $A'B'C'''$, kde $|A'B'| = |AB|$, $A'C''' \parallel O\bar{A}'$, $B'C''' \parallel O\bar{B}'$. Do trojúhelníku $A'B'C'''$ vepíšeme parabolický oblouk $A'C'B'$. Zatížení na částech AX a XB nosníku nahradíme břemeny P_1, P_2 působícími v jejich těžištích.

Rovnoběžky se svislou osou vedené těžišti určují na ramenech výslednicové čáry $A'C'''B'$ podobné přímé řady bodové $I, II, \dots$ a $I', II', \dots$ pro parabolický oblouk. Bod dotyku X' na tečně II' je na ordinále XX' , obr.2. Moment M_X v bodě X je potom

$M_X = f \cdot |X'X''|$, kde f je vzdálenost pólu O od úsečky $\bar{A}'\bar{B}'$.
 (Na osách x a M v grafu paraboly nejsou stejná měřítka, výška f složkového trojúhelníka byla vhodně volena.)

Obr. 2

Čára posouvací síly T je úsečka $\bar{A}\bar{B}$, kde $|A_0\bar{A}| = |B_0\bar{B}| = \frac{1}{2}ql$.
 V průřezu X je zatížení $Q_X = |\bar{X}X^0|$ a posouvací síla $T = |\bar{X}X_0|$.

3. Parabolické prstence klenbových přehrad

V r. 1961 při navrhování klenby přehrady Moiry ve Švýcarsku architekt A. Stucky uvedl tři důvody pro použití parabolického oblouku:

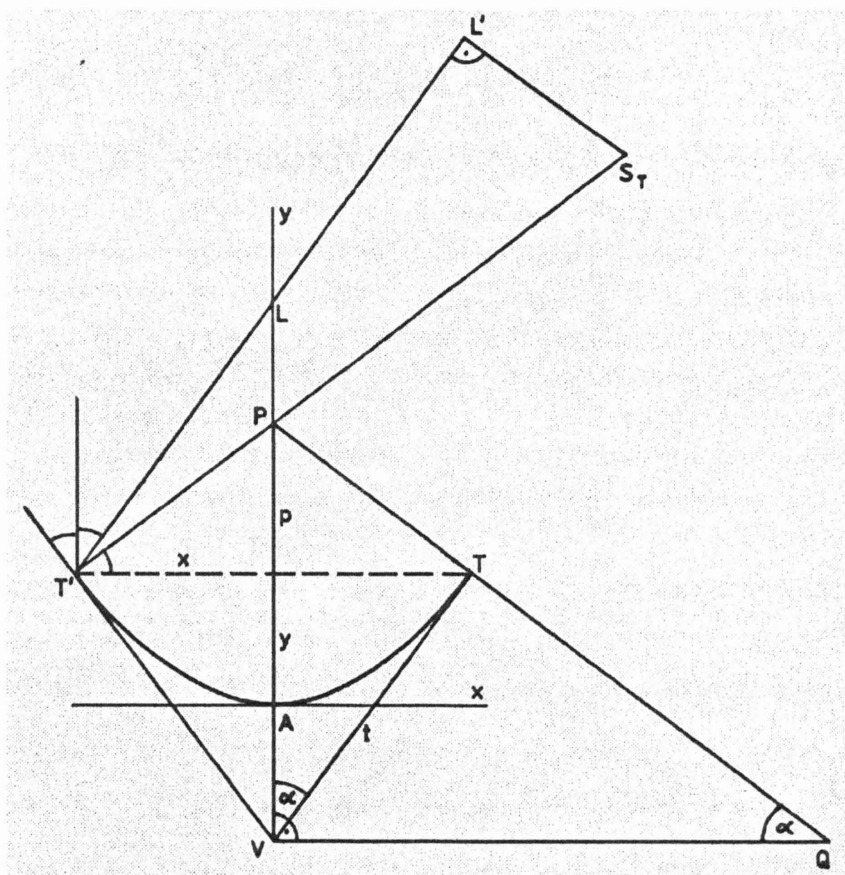
1. umožňuje plynulé navázání vlastní konstrukce klenby na tížné opěrné prvky v bocích údolí;
2. v patkách má menší křivost než oblouky kruhové;
3. napětí v lících parabolické klenby je rovnoměrnější.

Při navrhování parabolického oblouku se vychází z odchytky α tečny t od osy a parametru p paraboly (viz [4]). Z těchto hodnot se počítají souřadnice bodu T , poloměr křivosti v bodě T a délka t tečny pomocí úhlu α , obr.3.

Zvolíme-li soustavu souřadnic tak, že osa y je osou paraboly a vrchol A je v počátku, pak rovnice parabolického oblouku je $x^2 = 2py$.

Pro souřadnice bodu T platí

$$x = p \cotg \alpha, \quad y = \frac{1}{2} p \cotg^2 \alpha.$$

Obr. 3

Délka tečny je $t = |VT| = \frac{x}{\sin \alpha}$. Poloměr křivosti bodu T je $r = \frac{[1 + (y')^2]^{3/2}}{y''} = \frac{p}{\sin^3 \alpha}$, kde $y' = \frac{x}{p}$, $y'' = \frac{1}{p}$.

Snadno se přesvědčíme, že poloměru r je rovna přepona PQ v pravoúhlém trojúhelníku VPQ a také přepona v pravoúhlém trojúhelníku $T'L'S_T$, kde L je střed odvěsny $T'L'$.

4. Biliár a parabola

Ve svislém kruhu je z jeho nejnižšího bodu N vymrštěna hmotná kulička po jeho hranici (viz [2]). Určíme bod hranice, ve kterém se kulička musí odtrhnout, aby se vrátila do výchozího bodu N , obr.4.

Pohyb bodu M po kružnici s úhlovou rychlostí $\omega(t)$ popíšeme bodovou rovnicí

$$M(t) = [r \cos \omega(t), r \sin \omega(t)].$$

Vektor rychlosti bodu $M(t)$ je tečným vektorem kruhové dráhy

$$\mathbf{v}(t) = r\omega'(t)(-\sin \omega(t), \cos \omega(t)).$$

Vektor zrychlení má dvě složky, tangenciální a normálovou

$$\begin{aligned} \mathbf{a}(t) = r\omega''(t)(-\sin \omega(t), \cos \omega(t)) + \\ + r(\omega'(t))^2(-\cos \omega(t), -\sin \omega(t)). \end{aligned}$$

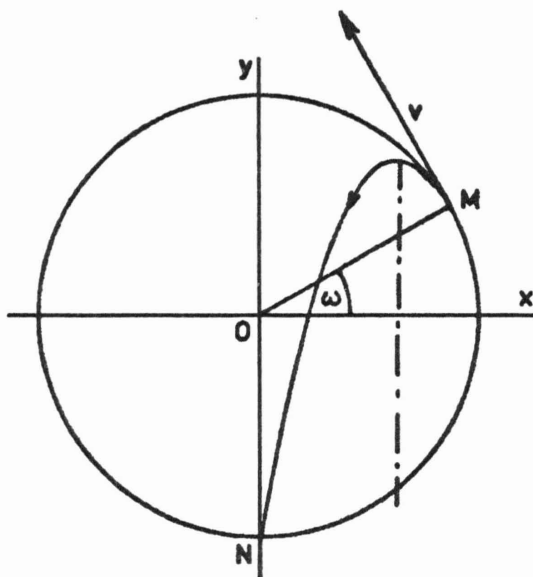
Z kružnice přejde bod M na parabolu v čase t_0 v okamžiku, kdy normálová složka vektoru zrychlení $\mathbf{a}(t)$ a gravitačního zrychlení se sobě rovnají: $r(\omega'(t_0))^2 = g \sin \omega(t_0)$, tj.

$$v_0^2 = rg \sin \omega_0,$$

kde $v_0 = |\mathbf{v}(t_0)| = r\omega'(t_0)$.

Parabolickou dráhu kuličky popíšeme rovnicí

$$P(t) = [r \cos \omega_0, r \sin \omega_0] + tv_0(-\sin \omega_0, \cos \omega_0) + (0, -\frac{1}{2}gt^2).$$

Obr. 4

Kulička bude v nejnižším bodě N , jestliže $P(t) = [0, -r]$. Dostáváme tak soustavu dvou rovnic pro neznámé t a ω_0

$$r \cos \omega_0 - tv_0 \sin \omega_0 = 0$$

$$r \sin \omega_0 + tv_0 \cos \omega_0 - \frac{1}{2}gt^2 = -r.$$

Z první rovnice vypočítáme t a dosadíme do rovnice druhé

$$t = \frac{r \cos \omega_0}{v_0 \sin \omega_0}$$

$$0 = (\sin \omega_0 + 1)(2 \sin^2 \omega_0 + \sin \omega_0 - 1).$$

Poslední rovnice má tři řešení

$$\omega_0 = -\frac{1}{2}\pi, \quad \omega_0 = \frac{1}{6}\pi, \quad \omega_0 = \frac{5}{6}\pi.$$

První řešení podmínkám úlohy nevyhovuje a pro další dvě řešení dostáváme dva body, jeden pro pohyb proti směru a druhý pro pohyb ve směru chodu hodinových ručiček

$$M = \left[\frac{\sqrt{3}}{2}r, \frac{1}{2}r \right], \quad M = \left[-\frac{\sqrt{3}}{2}r, \frac{1}{2}r \right].$$

Literatura

- [1] Bažant, Z., Klokner, F., *Statika stavebních konstrukcí*, SNTL, Praha, 1953.
- [2] Berger, M., *Géométrie, 2. díl*, Paris, 179–180, 1977.
- [3] Havlíček, K., *Úvod do projektivní geometrie kuželoseček*, SNTL, Praha, 1956.
- [4] Ježdík, T., *Oblouky proměnlivé křivosti k trasování*, vlastním nákladem, Praha, 1934.

Doc. RNDr. Milada Kočandrlová, CSc.
Katedra matematiky, Fakulta stavební ČVUT,
Thákurova 7
166 29 Praha 6
e-mail: Milada.Kocandrlova@fsv.cvut.cz